

SVENSKA INDUSTRIMINNESFÖRENINGEN

NYHETSBREV MARS 2007

ÅRETS INDUSTRIMINNE 2006: CTH HATTFABRIK I BORLÄNGE

I november 2006 utdelade Svenska industriminnesföreningen utmärkelsen ”Årets Industriminne” till CTH Fabriksmuseum i centrala Borlänge, Dalarna. CTH är en väl bevarad textilindustri, med byggnader, produktionslinjer och kontorslokaler. Fabriksmuseet drivs av en vänförening som håller produktionen och kunskaperna om hatttillverkning vid liv. CTH, i egenskap av producerande industrianläggning, lade ner tillverkningen av hattar och mössor år 2004. CTH är därmed ungt som industrimuseum. Däremot inte som fabrik.

Produktion i samma lokaler sedan 1914

CTH etablerades i Borlänge år 1885 av Carl Theodor Ericson och bedrev från början endast försäljning av hattar och mössor. Verksamheten växte dock successivt till att bli ett av de största svenska företagen i branschen.

CTH's egna produktion av mössor och hattar inleddes år 1902 och företaget flyttade in i nuvarande byggnader år 1914. Under 1920-talet byggdes anläggningen ut i flera faser, bl.a. med en fabrik för skinnvaror och

uppnådde en kapacitet att producera mer än 1000 mössor per dag. Som störst var företagets produktion under 1940-talet.

Prisutdelningen

Priset, en gjutjärnsplakett med texten ”årets industriminne” överlämnades till ordförande Doris Brodén av Dag Avango, ordförande i SIM, i samband med ett evenemang vid fabriksmuseet den 11/11 2006. Det var stor uppslutning från såväl eldsjälarna och en intresserad allmänhet, som från massmedia. Förutom SIM och företrädare för CTH, talade Dalarnas läns då tillförordnade landshövding Inger Eriksson. Priset är en fjäder i hatten för det arbete som bedrivs i länet för att bevara industriminnen framhöll hon och underströk industriarbetets betydelse i Dalarna.

Motiveringen

Det finns flera orsaker till att Svenska Industriminnesföreningen utnämnde just CTH. Ett centralt motiv var att fabriksmuseet är ett levande museum med nyskapande verksamhet, där inte endast maskiner och byggnader bevaras utan även kunskaper. Eldsjälarna bakom museets

tillkomst agerade snabbt när fabriken lades ner och lyckades på mycket kort tid etablera anläggningen som en industriarvmiljö. Delar av den gamla personalstyrkan medverkade i detta arbete och har därefter fortsatt en viss tillverkning av hattar och mössor. På så vis bevaras inte endast fabriksbyggnaderna, utan även hantverkstraditionen och kunskaperna. Genom samverkans projekt med skolor, förs kunskapen också vidare till yngre generationer. Samtidigt vidmakthålls maskinparken i körbart skick.

En annan viktig orsak utgår från fabriken branschtillhörighet och lokaliseringen. I stål-

och pappersbruksstäder som Borlänge, liksom i bergslagsregionen generellt, förknippas oftast industri och industriarv med berättelser om mäns arbete och livsförhållanden. CTH var en kvinnlig arbetsplats i skuggan av Domnarvets järnverk och här lyfter museiledningen fram kvinnors arbetsförhållanden och livsvillkor. CTH utgör därmed ett ankarfäste för en annan berättelse om industrisamhället än den som dominerar i det mellansvenska stålältet.

Dag Avango, industriminnesforskare, KTH

SMÅFÖRETAGENS KULTURARVSCENTRUM PLANERAS I GNOSJÖREGIONEN

Utmärkelsen Årets industriminne år 2005 gick till Hylténs metallfabrik I Gnosjö. Hylténs är ett av landets första industrimuseer och en symbol för den berömda sk Gnosjöandan, som bland annat inneburit att många nya företag ständigt avknoppats från den ursprungliga firman. Utvecklingskraften i företagandet är en del av samhällets självbild i denna industriellt präglade region, och med det språkbruk som gäller idag kan Gnosjöandan möjligen definieras som ett immateriellt kulturarv. Att Gnosjöandan innehåller många komponenter av både handfast och mer svårfångad karaktär framgår dock då den sätts under den mer oberoende samhällsforskarens lupp, såsom i boken "I skuggan av Gnosjöandan" (Småländska Kulturbilder 2004).

För att bevara och utveckla detta speciella kulturarv bildades under 2006 Småföretagens kulturarvscentrum med säte i Gnosjö. Organisationen har föregåtts av ett projekt under samma namn som initierats av Länsstyrelsen och Företagarna i Jönköpings län. Bakgrunden var farhågan att företagsamheten håller på att förlora sin starka identitet och själ – ett kulturarv

riskerar att dö ut, år av traditioner, kunnande och stark förankring i bygden.

Ett prospekt med förslag till mål, organisation och verksamhet har sammanställts av kulturvetaren Magnus Gustavson och Jan Storck, som är den drivande kraften i projektet.

Småföretagens Kulturarvscentrum har formulerat bland andra följande mål för sin verksamhet:

- Att vara ett centrum för småföretagens kulturarv genom att samla in kunskap i form av arkiv och historik samt att hjälpa företag att lyfta fram det egna kulturarvet.
- Att främja företag- och företagsidentitet samt stimulera nyföretagande
- Att uppmärksamma sambandet mellan företag, företagande och samhälle i ett kulturarvsperspektiv
- att initiera och främja företagets bruk av sitt eget och samhällets kulturarv i sin verksamhet, personalpolicy, marknadsföring mm
- att lyfta fram kulturarvets betydelse för den regionala utvecklingen i samspelet

mellan näringsliv, myndigheter, skola och omgivande samhälle.

Verksamheten föreslås omfatta följande områden

- Insamling och bevarande av småföretagsarkiv
- Forskningsverksamhet
- Framställning av läromedel för lokalt bruk i Gnosjöregionen
- Utställningar och informationsspridning
- Utbildning och kunskapsspridning

Verksamheten skall bedrivas i samverkan med Företagarna i Jönköpings län, läns museet och de lokala industrimuseerna. På sikt är målet också att skapa en fysisk mötesplats i form av en egen lokal någonstans i Gnosjöregionen.

Agneta Åsgrim Berlin
Jönköpings läns museum

PROJEKT OM SILOBYGGNADER

Vad händer med silobyggnaderna?

Jordbruket förändras i snabb takt, och därmed även landskapet. Avtryck av jordbruket finns i form av silobyggnader i våra tätorter och de ger oss tydliga signaler om att vi befinner oss i intensiva jordbruksbygder. Vad representerar dessa anläggningar? Varför uppförde man dem? Vad händer med silobyggnaderna när jordbruket förändras? Diskussioner pågår om silobyggnadernas framtid på flera orter. Kommer de att kunna återanvändas till nya ändamål?

Under 2004-2005 har Västergötlands museum i nära samarbete med Regionmuseum Västra Götaland genomfört projektet "Silos – modernismens agrara minnesmärken". Projektet har innefattat kartläggning av silobyggnaderna samt djupstudier av två anläggningar. Historik

ingår som en del av arbetet samt intervjuer med allmänhet och politiker.

Projektet finns redovisat i en rapport med titeln: "Silos, Modernismens agrara minnesmärken. Silobyggnader i Dalslands och Västergötlands slättbygder". Rapport 2006:13, Västergötlands museum. Finns även tillgänglig som pdf på www.vastergotlandsmuseum.se

Västmanlands läns museum arbetar under 2006 och 2007 med en brett upplagd dokumentation av silobyggnaderna i Västmanlands län. En fotograf, en etnolog och en bebyggelsehistoriker arbetar parallellt i projektet som genomförs som ett samarbetsprojekt med kulturmiljöenheten på länsstyrelsen.

Carl-Magnus Gagge
Västmanlands läns museum

ÅMINNE BRUK BYGGNADSMINNE

Den 22 september 2006 invigdes under högtidliga former byggnadsminnet Åminne Bruk i Värnamo kommun. Restaurering av bruket har pågått i etapper under tio års tid. Masugnen, verkstäderna och den ovanliga kolladan har räddats undan förfall med stöd av anslag från länsstyrelsen i Jönköpings län och Värnamo kommun. I det tidigare

kärnakeriet inryms utställningen Smålands slumrande miljoner, som belyser den småländska sjömalmsanläggningen. Den spännande och genuina miljön i Åminne har också blivit en populär plats för fester, konserter och andra kulturevenemang. Framtiden för den unika småländska sjömalmsanläggningen är nu tryggad – inte minst

genom stiftelsen Åminne Bruk som bildades under 2006. Värnamo kommun, länsmuseet, samhällsföreningen Åminne Gille och föreningen Åminne Bruksmuseum verkar nu tillsammans för att vårda bruksbyggnaderna och utveckla verksamheten.

En knapp mil söder om Värnamo, ligger Åminne. Här, vid Vidösterns västra strand, finns Smålands bäst bevarade sjömalmshytta. Den byggdes enligt tidens nyaste teknik när 1800-talet gick över i 1900-tal. Nu stundade nya tider! Smålands slumrande miljoner, de ousinliga malmfyndigheterna på sjöbotten, skulle utvinnas med större effektivitet. Sjömalmsfiskarnas gamla arbetsmetoder ersattes med mudderverk som kunde skovla upp mer än hundra ton sjömalm om dagen.

Hyttan med kolladan

Malm, träkol och kalk fylldes i pipan från masugnskransen, dygnet runt, vecka efter vecka. Järn tappades var fjärde timme och formades i ”bänken” till tackor, för vidare transport med Skåne-Smålands järnväg till verkstäder i Sverige och utomlands. Åminnejärnet var berömt - i kvalitet att jämföra med bästa engelska tackjärn. Det formades av yrkesstolta gjutare till allt ifrån grytor och gorånsjärn till gräsklippare, manglar och maskinstativ. 1934 blåstes masugnen för sista gången. Gjuteriet levde vidare ända in på 1990-talet.

Åminne bruk

Den industrimiljö som finns kvar idag speglar Åminnes skiftande historia under 1900-talet. Men brukets rötter sträcker sig

tillbaka till 1800-talets början. Då anlades ett järnbruk i Kärda socken av en ung och företagsam herre, lagman Carl Danckwardt. 1825 fick han Bergskollegiums tillstånd att anlägga en masugn för framställning av tackjärn och varjehanda gjutgods. Här fanns vattenkraft, skog för kolning och arbetsfolk i underlydande torp och gårdar. Malm hämtades ur Bolmen, Vidöstern, Unnen och andra sjöar i trakten. Åminne betraktades under 1800-talet som den främsta sjömalmshyttan i Småland. Den överlevde järnbruksdöden, som mot slutet av århundradet slog ut de flesta andra hyttor landskapet.

Sjömalmsupptagning

Malmupptagningen utfördes helt och hållet med handkraft och var i första hand ett vinterarbete. Säsongen inleddes när isarna hade lagt sig och var tjocka nog att bära både man och dragdjur. Tidpunkten utlystes i traktens kyrkor och samtidigt meddelades det pris som bruket betalade för malmen. Att fiska malm var ett hårt och tungt arbete. I kyla, blåst och snöyra fick malmupptagarna stå på isen och hantera tunga redskap och den blöta sjömalmen. En erfaren upptagare kunde skrapa ihop 2.000 kg under en arbetsdag. En mer ordinär fångst låg på 1.500 kg. I slutet av 1800-talet betalades mellan 17 och 20 öre per 100 kg malm. En dagsförtjänst på 3 kr betraktades då som en mycket god inkomst.

Ferrums masugn och verkstäder

Vid sekelskiftet 1900 byggdes en ny masugn på gården Tjutaryds ägor vid västra stranden av sjön Vidöstern. Det var en gynnsam lokalisering, ett stenkast från brukets främsta malmkälla, invid den nyanlagda Skåne-Smålands järnväg. De kostsamma malmfrakterna minskade, och tackjärn, gjutgods och verkstadsprodukter kunde avsändas från egen lastkaj utanför fabriksportarna.

Efter några år flyttades återstoden av tillverkningen från Kärda till Vidöstern. Här uppfördes gjuteri, mekanisk verkstad, smedja och kontor i ett samlat fabrikskomplex med

Barn får lära sig gjuta.

tidstypiska fasader i rött tegel. Ritningar och konstruktioner utfördes av ingenjör Janne Bergström i Falun. Hyttan var av modernaste slag med en nästan tolv meter hög pipa. Masugns gasen utnyttjades för att driva två ångmaskiner som i sin tur gav kraft till blåsmaskinen och malm- och kolhissen.

Den nya anläggningen fick det vetenskapligt klingande namnet Ferrum, som är latin för grundämnet järn. Kanske skulle namngivningen symbolisera ökad effektivitet och vetenskaplighet i produktionen. När bruket år 1910 ombildades till aktiebolag återtog det inarbetade Åminnenamnet.

Smålands slumrande miljoner

När den nya masugnen stod klar höll malmtillgången inte jämna steg med hyttans

kapacitet. Bristen på råvara drev fram nya tekniska lösningar. 1909 sjuöppades ett specialkonstruerat malmpuffordrings-verk, byggt vid Munktells Mekaniska Verkstad i Eskilstuna. Malmen skopades upp, sållades, vaskades och lastades i pråmar, som drogs i land av en ångslup. Besättningen utgjordes av tre man, maskinist, vinschare och spolare, som under hela arbetsveckan bodde i en hytt som var inredd på mudderverket. Matpaket skickades med ångbåten av hustur och mödrar.

Stora förhoppningar ställdes till de förment outslinliga rikedomar som slumrade i malmfälten under vattnet. I Vidöstern beräknades malmtillgången till 500.000 ton, i Bolmen till mer än det dubbla. Men efter 1920- och 30-talens kriser stundade till slut nedblåsning även för Smålands sista sjömalms hytta. Traktens ”rikedom” blev istället det yrkeskunnande som under flera generationer byggdes upp i brukets gjuteri och verkstäder.

Läs mer:

Åminne. Bruk och samhälle 1826 – 1992. Berglund B & Tropp B. Jönköping 2000. Kvinnoliv i Åminne. Bonis G. Jönköping 2000.

www.aminnebruk.se

*Agneta Åsgrim Berlin
Jönköpings läns museum*

EUROPA NOSTRA KONGRESS I STOCKHOLM

Organisationen Europa Nostra (Vårt Europa) och dess svenska sektion håller kongress i Stockholm den 5-8 Juni 2007. Programmet är innehållsrikt, påkostat och innehåller såväl interna sessioner för organisationens medlemmar som programpunkter riktade till alla kongressdeltagare. Bland de medverkande organisationerna finns Svenska Industriminnesföreningen.

Europa Nostra bildades 1963 i syfte att värna det europeiska kulturarvet och att uppmärksamma det internationellt. Europa Nostra är en paraplyorganisation för över 200 ideella bevarandeorganisationer, s.k. Non Governmental Organisations (NGO:s), i Europa och samverkar nära med EU, Europarådet och Unesco. Bland medlemmarna finns även institutioner och företag. År 2006 bildade svenska medlemmar i Europa Nostra en svensk

sektion av organisationen
(www.europanostrase.se).

På kongressen i Stockholm kommer svenska industriminnesföreningen att medverka den 7 juni under programpunkten "SWEDISH HERITAGE: Introduction to Swedish Heritage and a panel discussion with representatives of Swedish Heritage

NGOs". Temat kommer att vara Modernismens byggda kulturarv, där SIM kommer att behandla bevarandeproblematik kring den högindustriella epokens storskaliga industrianläggningar.

*Jan Af Geijerstam
Industriminnesforskare, KTH*

Industriland - när Sverige blev modernt

Den 14 april öppnar Arbetets museum sin stora utställning Industriland – när Sverige blev modernt. Utställningen är Arbetets museums största satsning sedan man öppnade 1991. Den är en historisk tillbakablick på perioden 1930-1980 och kommer att uppta ett helt våningsplan och ska visas under fem år. Museet vill ge en samlad bild av några av nutidens viktigaste frågor – om arbete, globalisering och välfärd. Under den högindustriella epoken 1930-1980 uppfanns begrepp som folkhem, samförstånd och demokratisk design. Ur dessa idéer, tankemönster och strukturer

skapades det som är vårt nutida Sverige. Men vart är vi på väg nu? Projektet syftar till att ge ungdomar en möjlighet att fundera över och ta ställning till livsavgörande frågor som Vilken utbildning ska jag välja?, Vilken framtid tänker jag mig?, Var kommer jobben att finnas? Hur kan jag påverka framtiden? En tillbakablick i en nära förfluten tid ger möjlighet till reflektion och jämförelse.

*Jan Af Geijerstam
Industriminnesforskare, KTH*

Vandringsutställningen om Årets Industriminne

Årets industriminne visas på Faktorimuseet i Eskilstuna den 23 mars – 6 maj och därefter på Frövifors pappersbruksmuseum från omkring 18 maj och till den 1 augusti 2007.

Ingen ny modul tillverkas, men vi berättar om den senaste pristagaren CTH Hattfabrik i Borlänge.

Dream Factories

Dream Factories, ett nordisk baltiskt projekt som handlar om en vandringsutställning med fokus på den högindustriella epoken ca 1940-1985 i dessa länder. Sverige (KTH, Tekniska museet, Arbetets museum) bidrar

med ett case kring Ericssons fabrik i Katrineholm, vilken var en av företagets första utlokaliseringar i Sverige. Vernissage i Köpenhamn i oktober, väntas till Arbetets museum 2008 och till Tekniska museet 2010.

Magdalena Tafvelin Heldner, Tekniska museet

Fortsatt dokumentation av Ågestaverket

Nya pengar för dokumentation av Ågesta kraftvärmeverk från Riksantikvarieämbetet. En fördjupad dokumentation görs av Tekniska museet, Stockholms läns museum och Länsstyrelsen i Stockholms län för att skarpt diskutera bevarandefrågor av kärnkraftverket. Dessutom hålls ett par

vittnesseminarier och utländska kontakterna utvecklas. Projektet har presenterats på en internationell konferens i Danmark i februari. En artikel kommer i årsboken Polhem som ges ut av Nationalkommittén för vetenskapshistoria

Magdalena Tafvelin Heldner, Tekniska museet

BOKTIPS

Industristaden Västerås

Red. Carl-Magnus Gagge och Ann Österberg
Västmanlands läns museum och
Västmanlands hembygdsförbund
Årsbok 80, 2005/2006, 176 s., illustrerad.
Pris ca 239 kr

Västerås, en av Sveriges främsta industristäder under 1900-talet, där elektriciteten var utgångspunkten för storindustrins framväxt.

Boken Industristaden Västerås innehåller ett antal kapitel som lyfter fram industristadens tillkomst, etableringen av företag, byggandet av industrilokaler och bostäder. Här berättas om livet vid Metallverken och hur fritiden kunde se ut för en ASEA-anställd. Andra delar handlar om utbyggnaden av kraftvärmen och fjärrvärmeverket, om flygets utveckling i Västerås och om förhållandet mellan VLT (Västmanlands läns tidning) och ASEA/ABB. Dagens och framtidens Västerås redovisas i artiklar om Teknikbyn och Robotdalen, liksom i det avslutande kapitlet där kända profiler diskuterar stadens framtid.

Det är ”de som var med” som berättar i denna bok som också är mycket rikt illustrerad.

Boken om Tegelriket

Takteglet, bruken, arbetet, ägarna
Av Olle Nilsson.

350 sidor, rikt illustrerad, pris ca 250 kr

I nordöstra delen av Västmanlands län utvecklades tegelindustrin i anslutning till industrialismen och utbyggnaden av städer och tätorter i Sverige. I området Sala/Heby blev tegelindustrin på kort tid en storindustri och produktionen kom framförallt att omfatta taktegel. Viktiga förutsättningar för industrins lokalisering var järnvägsnätets utbyggnad, tillgången på lämplig lera samt bränsle i form av virkesavfall från sågverken i området. Tegelbruken etablerades i huvudsak under 1880-talet. De utvecklades och moderniserades kring sekelskiftet. I trakterna av Sala, Heby och Vittinge svarade tegelbruken på 1930-talet för nära hälften av landets taktegeltillverkning. Från mitten av 1960-talet blev takteglet alltmer utkonkurrerat av andra takmaterial.

Olle Nilsons bok ”Tegelriket” är en viktig dokumentation av de 24 tegelbruken i kommunerna Heby och Sala.

Utgångspunkten är taktegel, något verkligt vardagligt som finns överallt i den fysiska miljön. Boken berättar om hur allt hängde samman, om arbetarna och ägarna, om arbete, produktionsteknik och byggnader. Alla tegelbruken är idag nedlagda utom Vittinge som lever vidare. Boken fyller ett tomrum och den ger en fördjupad kunskap som efterfrågas av såväl allmänhet som forskare och kulturmiljövårdare. En förhoppning är att boken kommer att inspirera och bana väg för bevarandet av

taktegelindustrins ytterst få kvarvarande byggnader och anläggningar.

Kvinnoliv i Västmanland

Berättelser om kvinnors arbetsliv under 1900-talet

Red. Carl-Magnus Gagge, Yvonne Gröning och Helén Sjökvist

96 sidor, illustrerad. Pris ca 100 kr

Syftet med projektet Kvinnoliv i Västmanland var att både teckna ner minnen och att finna fysiska platser kring kvinnors liv och arbete, att väcka debatt och upptäckarglädje samt att skapa förutsättningar för att aktivt kunna ta del av miljöer och minnen. Hembygdsförbundet och länets hembygdsföreningar gjorde särskilda insatser i genomförandet av projektet. Utifrån ett omfattande material har projektledningen valt ut 10 berättelser som publiceras i en mindre skrift, illustrerad med bilder från kvinnors arbetsliv i Västmanland. Det är berättelser om kvinnor och av kvinnor i olika åldrar, alla med varierande uppgifter i sina respektive arbeten.

Ännu ekar hammarslagen

Marianne Waplan och Per Trostemo
ISBN 91 88672 34 4

I berättelsen om Vaplan får vi följa livet i ett utpräglat brukssamhälle. Historien rymmer både vardag, fest och dramatik för människor på en ort, där banden mellan samhälle och företag – och mellan människorna – varit nästan ofattbart starka. Det här är en unik berättelse eftersom den skildrar en sida av Jämtland som hittills fått mycket liten plats i historieskrivningen.

Boken om Vaplan angår alla. När Sverige industrialiserades var det inte bara städerna som drog till sig människor. En stor andel av flyttlassen gick till de bruksorter som växte upp runt om i landet – också här i Jämtland. De ideal och värderingar som rådde i brukssamhället har spelat en stor roll när det svenska Folkhemmet tog form.

Berättelsen om brukssamhället Vaplan är inte bara ett historiskt dokument. I sina tillbakablickar vill författarna också väcka frågor om vår nutid, om jämtländska företagens villkor, om kapitalbrist och om ansvar och värderingar i dagens ”vacklande” välfärdssamhälle.

Informationen ovan är hämtad från <http://www.syrc.se/jengel/default.asp>, varifrån boken också kan beställas.

Daedalus 2006. Teknik för kommunikation

Årsbok från Tekniska museet

2006 års utgåva har kommunikation som tema. Artiklarna spänner över teorier om tillgänglighet och upphovsrättsskydd, kommersiella intressen, fri programvara och öppen källkod, nya mediers ”farlighet” förr och nu samt redovisning av teknisk utveckling via historiska berättelser och föremål i museets samlingar.

94 sidor, illustrerad, pris 149 kronor.

Boken kan beställas genom tekniska museets butik på www.tekniskamuseet.se.

Nyhetsbrev från Svenska Industriminnesföreningen, c/o Tekniska museet, Box 27842, 115 93 Stockholm.
Redaktör: Anne Louise Kemdal e-post anne.louise.kemdal@tekniskamuseet.se.
Ansvarig utgivare: Dag Avango.